

שירה מול טוטליטריות - אלתרמן ו'שירי מכות מצרים' - עוזי שביט

פרק ראשון

אל מול האיום הטוטליטרי

כשאנו מתבוננים היום רטרוספקטיבית בתולדות המאה העשרים בהקשר ההיסטורי של הציוויליזציה המערבית, דומה שניתן לנחס את תמציתה בכותרת: 'עלייתה ונפילתה של הטוטליטריות'; או, בלשונו של קרל פופר (Popper) בספרו *The Open Society and its Enemies*: החברה הפתוחה ואויביה – 'המאבק הגדול'. מוקד תמטי זה התחיל להיות מורגש כבר בשנות העשרים, עם השתלטות הפשיזם באיטליה והסטליניזם בברית המועצות וראשית צמיחתו של הנאציזם, אך מלוא משמעותו הגורלית התבהרה רק בשנות השלושים, עם השתלטות הנאציזם בגרמניה. ודי, כמדומני, לציין כאילוטרציה שורת תאריכים, בבחינת תמרורי דרך באופנסיבה המסחררת של הטוטליטריות לסוגיה:

מרס	1933	נצחון הנאצים בבחירות בגרמניה, לאחר שרפת הרייכסטג בסוף פברואר
ספטמבר	1935	חוקי נירנברג
אוקטובר	1935	פלישת איטליה לאתיופיה
מאי	1936	גמר כיבוש אתיופיה
יולי	1936	מרד הגנרלים בספרד (פרנקו)
אוגוסט	1936	ראשית משפטי הראווה במוסקבה (משפט ה-16 זינובייב, קמנייב, ועוד)
ינואר	1937	משפט ה-17 במוסקבה
אפריל	1937	גרניקה (ספרד)
מרס	1938	סיפוח אוסטריה לגרמניה (האנשלוס). משפט ה-41 במוסקבה (בוכרין, ריקוב ועוד)
ספטמבר	1938	הסכם מינכן. סיפוח הסודטים לגרמניה
נובמבר	1938	ליל הבדולח
מרס	1939	כיבוש צ'כוסלובקיה על ידי גרמניה. כיבוש מדריד על ידי פרנקן – נפילת הרפובליקה הספרדית
אפריל	1939	פלישת איטליה לאלבניה
אוגוסט	1939	חוזה מולוטוב-ריבנטרופ
ספטמבר	1939	פלישת גרמניה לפולין וראשית מלחמת העולם השנייה

כמה מבני הדור, שהיו שותפים או עדים למאורעות ההיסטוריים, ובכלל זה אנשי הרוח והמשוררים, חשו באותם ימים במשמעות הכוללת של הדברים? ומתי הסיקו מכך שהמצב מחייב אותם לפעול ולהפוך את כלי המלאכה שלהם, העט או מכונת הכתיבה, לכלי נשק רוחני-פוליטי, איש איש בתחומו (פילוסופיה, ספרות, שירה וכו')?

בפתח המבוא שלו למהדורה השנייה של ספרו הנ"ל כותב קרל פופר: 'למרות שהרבה ממה שכלול בספר זה התגבש במועד מוקדם יותר, ההחלטה הסופית לכתוב אותו נפלה במרס 1938, ביום שבו קיבלתי את הידיעה על הפלישה לאוסטריה.'

איננו יודעים מתי, בדיוק, נפלה הכרעתו הסופית של אלתרמן בדבר כתיבת 'שירי מכות מצרים', הראשונה משלוש היצירות השיריות הגדולות שבאמצעותן ניסה להתמודד. להערכתו, בסוף שנות השלושים ובראשית שנות הארבעים, עם האתגר המאיים של הטוטליטריות הנאצית-פאשיסטית. מכל מקום, שלושת השירים הראשונים של 'שירי מכות מצרים', 'דם', 'צפרדע', ו'כינים', ראו אור, בסמליות-שבדיעבד, ב-1 בספטמבר 1939 (*השומר הצעיר* שנה ח, גל' 33, 9-10), בדיוק ביום שחצו צבאות הוורמאכט את גבול פולין, תאריך הנתפס היום כראשיתה של מלחמת העולם השנייה.¹ אך דומה, שכפי שאירועי מרס 1938, ובראש וראשונה סיפוח אוסטריה בידי גרמניה הנאצית, הם שהכריעו את הכף אצל פופר, כך הכריעו אירועי מרס 1939 – כיבוש צ'כוסלובקיה בידי גרמניה הנאצית ונפילת מדריד בידי הצבא הפשיסטי של פרנקו – את הכף אצל אלתרמן; שהרי כובש צ'כוסלובקיה הוכיח, כזכור, אפילו לצ'מברלין שחצי שנה קודם לכן האמין שהסכם מינכן יבטיח שלום לאירופה, כי היטלר אינו מתכוון לעמוד בהבטחותיו.

הוכחה חותכת לכך מהווה, להערכתו, המאמר בן שלושת הפרקים 'עולם והיפוכו', שפרסם אלתרמן ב*טוויים* ב-30 במרס 1939, אף שלא כיבוש צ'כוסלובקיה ולא נפילת מדריד אינם מוזכרים בו במישרין (אלתרמן 1975, 32-38).²

¹ בריטניה וצרפת הכריזו מלחמה על גרמניה, בתגובה לפלישה לפולין, ב-3 בספטמבר, ורק אז נפתחה מלחמת העולם השנייה 'רשמית'.

² זהו בפירוש מאמר אחד מחולק לשלושה פרקים, ולא שלוש רשימות או שלושה מאמרים נפרדים. לפיכך לא ניתן להתייחס לפרק השלישי, 'בני אדם חדשים', כאל מאמר עצמאי, כפי שעושה חמוטל בר-יוסף (1991, 234), מבלי שהדברים יוצאו מהקשרם ויחטאו למשמעותם האמיתית.